

Дусипова Айсана Сагинбаевнаның «6D020100 – Философия» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға ұсынылған «Қазіргі қазақстандық жастар руханилығының қалыптасуын философиялық талдау: проблемалары мен перспективалары» тақырыбындағы диссертациялық жұмысының

АНДАТПАСЫ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу жұмысында қазіргі қазақстандық жастар бойындағы руханилықтың қалыптасу мәселесі, оның тұжырымдамалық үлгілері және перспективалары қарастырылды. Жастар бойындағы руханилық мәселесі тарихи-мәдени материалдар, ең алдымен дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі рухани құндылықтар негізінде мазмұнды логикалық тұрғыдан талдау жасалды. Қазақ мәдениетіндегі этикалық ілімдердің жастардың дүниетанымы қалыптасуындағы жаңаланған дәстүрдің қажеттілігі мен мүмкіндіктері, жаһандық жаңғыру беталысындағы Жаңа Қазақстанға қатысты жастар руханилығының қалыптасуына байланысты әлеуметтік-философиялық және этикалық-педагогикалық келешегі туралы қорытынды жасалды.

Диссертациялық зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі уақытта әлеуметтік философияда руханияттың шығу тегі, мәні, оның жеке және әлеуметтік деңгейлердегі көрінісі, өзгеріп жатқан әлеуметтік жағдайдағы эволюциялық келешегі белсенді зерттелуде. Қазіргі әлемдегі рухани құбылысқа үндеу, ең алдымен материалдық құндылықтарға бағытталғаны өзекті емес. Технологиялық үдеріс рухани факторларды дамытпай қоғамды әлеуметтік және рухани салаларының дағдарысына әкелді, бұған өзімшілдік, немқұрайлылық, қатыгездік, бірізділік, адамды ойлануға мәжбүрлемейтін саналық деңгей сияқты жалпы құбылыстар дәлел бола алады.

Ғылыми зерттеулердің нәтижесі бойынша қазіргі уақытта адамзаттың өсіп келе жатқан материалдық қажеттіліктері мен биосфераның салыстырмалы түрде шектеулі мүмкіндіктері арасындағы қайшылықтар антропосфераның одан әрі өмір сүруіне қауіп төндіретіні белгілі. Сондықтан өркениеттің экологиялық қауіпсіз даму мәселелері ғылыми ізденіс пен жалпы қоғамдық сана алдында үлкен маңызға ие болып отыр. Адамның дүниетанымдық көзқарастарында бірқатар түсініктерді қалыптастыру қажеттілігі туып отыр: экологиялық себептерге байланысты материалдық даму шексіз жалғаса беруі мүмкін емес. Руханилықтың басымдылығын мойындау өте маңызды және адамнан өз әрекетіне саналы түрде қарай отырып, жауапкершілікті мойнына ала алатын мінез-құлықты талап етеді. Қоғам өзін-өзі басқаруды және өз қызметін табиғи факторлармен қатар өлшемін қалыптастыра отырып, барлық әлеуметтік-табиғи тұтастықтың үйлесімді дамуына мүмкіндік беретіндей қатынасты қамтамасыз етуі қажет.

Біз айқындап отырған мақсат ХХІ ғасыр қоғамындағы адамзат үшін ортақ құндылықтық парадигма қалыптастыру қажеттілігін туындатады, ал оның даму келешегін техногендік өркениеттің құндылықтарынан рухани құндылықтарға ауысу тенденциясы анықтайды. Қоғамдық сананы тиісті түрде өзгертпестен, қоғамның әрбір мүшесі, яғни жеке тұлға алдағы өзгерістердің мәні мен мағынасын түсінбестен қоғамның одан әрі дамуы мүмкін емес. Барлық өркениеттік өзгерістердің арқауы болатын экологиялық білімнің әртүрлі деңгейдегі білім беру құрылымдарына енуінің жаңа формалары мен тәсілдерін іздеу қажет. Сондықтан руханияттың

маңызды негіздерін, оның қазіргі қоғамдағы көрінісі және қызметтерінің ерекшеліктерін, әлеуметтік және жеке дүниетанымдық бағдарларды қалыптастырудағы маңызын тұтас әлеуметтік-философиялық талдау қажеттілігі өзекті.

Руханилық мәселе жас ұрпақты тәрбиелеу міндеттері аясында үлкен маңызға ие. Логикалық тізбекке сәйкес, мемлекет болашағының адамзат үшін катастрофалық немесе үйлесімді және тұрақты даму үстінде болуы, тікелей жастарға байланысты. Сәйкесінше, қазіргі жаһанды сыни әлемде жастардың рухани-адамгершілік бейнесін қалыптастыру міндеттері стратегиялық тұрғыдан кезек күттірмейтін мәселе.

Диссертация тақырыбының зерттелу деңгейі. Зерттеу жұмысының негізі руханилық мәселесін әртүрлі аспектіде талдаған М.Я. Ковальсон, В.Ж. Келле, В.И. Толстой, А.Г. Спиркин, А.К. Уледов, В.С. Барулин, М.С. Каган, В.Ф. Рябов, М.К. Мамардашвили, Н.К. Бородин, С.Б. Крымский, В.А. Зайцев, Р.Л. Лившиц, Г.Е. Бурбулис, В.Е. Кемеров, В.А. Лекторский, В.Д. Шадриков, П.В. Симонов, П.М. Ершов, Ю.П. Вяземский, Л.П. Буюева, Т.В. Холостова, И.А. Гундаров, В.Г. Федотова, Б.С. Братусь, В.И. Слободчиков, Н.Н. Моисеев, В.П. Казначеев, Е.А. Спирин, В.Н. Сагатовский, Я.В. Рейзема, А.И. Субетто, И.А. Ильин, С.Л. Франк, Б.С. Соловьев, А.М. Багаутдинов, Л.А. Беляева, Т.Н. Кухтевич және тағы басқа ғалымдардың еңбектері қарастырылды.

М. Хайдеггер, Ж. Марите, Г. Гегель, Ш.А. Амановши, С. Хантингтон, Ф. Фукуяма сынды ғалымдардың шығармалары да назардан тыс қалған жоқ.

Ал отандық философиясындағы жалпы руханилық мәселесі зерттеуге зор үлес қосқан философтар Ә.Н. Нысанбаев, Д.К. Кішібеков, А.Х. Қасымжанов, О.А. Сегізбаев, Н.Г. Аюпов, Ғ. Есім, С.Е. Нұрмұратов, З.Н. Сарсенбаева, Қ.Ш. Нұрланова, С.Н. Ақатай, М.С. Орынбеков, Т.Х. Ғабитов, Ж.А. Алтаев, Г.Ж. Нұрышева, Р.С. Сартаева, С.Ю. Колчигин, Д.С. Раев, Г.Ғ. Барлыбаева, Ә.А. Құранбек, К.М. Қоңырбаева және тағы басқа зерттеушілердің еңбектерін айтуға болады.

Қазақстанда жастар мәселесін қарастыратын, қызықты зерттеулер жүргізетін ғалымдардың қатары: З.С. Айдарбеков, Д.Ж. Ешпанова және К.О. Айтбай, Л. Қасым, А. Жүсіпова, Н. Абдуллина, А.К. Әбішева, Г.Р. Қоянбаева, Л. Заурбекова, А.А. Демеуова, А.А. Исмаилов, Л. К. Омарбаева, Д.В. Лепешев, А.М. Қанағатованың еңбектері талданды.

Зерттеудің нысаны: Жастарды әлеуметтік топ ретінде құндылықтық талдау арқылы қарастыру.

Зерттеу жұмысының пәні: Қазіргі Қазақстандық жастар, оның әлеуметтік-дүниетанымдық рөлінің ерекшеліктері мен даму келешегі.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері. Зерттеудің мақсаты – жастардың қалыптасуындағы рухани факторлардың рөлі мен қазақстандық жастардың өміріндегі дүниетанымдық маңызы бар руханилықтың қалыптасу тәсілдері мен жолдарын анықтау.

Зерттеудің мақсатына сәйкес келесідей **міндеттер** қойылады:

- руханилық ұғымының біртұтас түсінігінің тұжырымдық сипатын анықтау;
- тұлғаның жас ерекшеліктеріне сипатына байланысты руханилығының қалыптасуын, оның даму заңдылықтарына сәйкес талдаудан өткізу;
- тұлғаның рухани дамуының ең қолайлы және оңтайлы кезеңін анықтау және жастардың рухани дамуының негізгі кезеңдерін айқындау;

- қазақстандық жастардың ортақ мән-мағыналық сипатын ашу және жастардың болашаққа деген ашықтығы, қоғамдық болмыстың жаңа архетиктоникасын құру қабілетінен тұратын мағыналық анықтамасын дәлелдеу;

- қазақстандық жастардың рухани дамуы мен қалыптасуының заманауи кезеңіндегі өзгеруі және оған ұлт мәдениетінің әсер етуін көрсету;

- қазіргі қазақстандық жастардың құндылықтарының жаңа мәдени қажеттіліктерге сәйкес анықталатын екіжақты қырларын негіздеу;

- дәстүр пен модернизация арасындағы қайшылықтарды айқындау және олардың құндылықтарын мән мен мағынасы жасампаз әлеуметті қалыптастырған жағдайда ғана шешілетіндігін көрсету;

- қазақстандық жастардың рухани қалыптасуындағы жоғарғы оқу орындарындағы түрлі оқу бағдарламаларының рөлін айқындау;

- жастардың дүниетанымының бағдарларының қалыптасу ерекшеліктерін дәлелдеудегі әлеуметтанулық зерттеулердің қорытындыларының маңызын көрсету.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Диссертациялық зерттеу жұмысын жалпы философиялық әдіс-тәсілдер мен ұстанымдар, интегралды дүниетаным, философиялық әдістер мен пәнаралық тәсілдер жиынтығы негізінде жүзеге асырылды. Қазақстандық жастардың руханилығының қалыптасу мәселесін зерттеу жүйелік, герменевтикалық, компаративистикалық талдау әдістерге негізделді. Тұтастық принципі, логикалық және тарихилықтың бірлігі принципі, мәдени-тарихилық принципі қолданылды. Эмпирикалық (әлеуметтанулық) зерттеу бөлігін жүргізу сауалнама, сұхбат, талдау, салыстыру әдістері арқылы жүзеге асырылды.

Зерттеу жұмысының ғылыми жаңалығы.

- руханилық құбылысы біртұтас, жалпы, көпқырлы, синтездеуші сипатынан тұратын ерекше әлеуметтік-танымдық, философиялық категория екендігі зерделенді;

- рухани даму біртұтас, сонымен қатар жас ерекшелігіне байланысты оның өз орны, ерекше заңдылықтары мен қырлары бар екендігі дәйектелді;

- жастар феноменін маңызды қырларын зерделей отырып, олардың көбінесе жауапкершіліктің үстірттігіне негізделетіндігі тұжырымдалды, солардың негізінде жастардың рухани дамуының кезеңдері айқындалды: балалық кезең (стихиялық руханилық), жасөспірім кезең (амбивалентті, жанжалды) және салыстырмалы дүниетанымдық пайымдау түрінде көрініс беретіндігі көрсетілді;

- Қазақстандық жастарды әлеуметтік жағдайының әртүрлілігіне қарамастан ортақ маңызды психологиялық және рухани белгілер біріктіретіні анықталды, жастар болашаққа, жаңашылдыққа ашық, қоғамдық болмыстың жаңа архетиктоникасын құру қабілетінен тұратын мән-мағыналық анықтамасы, сондықтан жастардың рухани даму үрдісіне ерекше назар аударуды талап ететіні дәлелденді;

- қазақстандық жастардың қазіргі тарихи кезеңдегі рухани қалыптасу мәселесі этикалық жоба ретінде маңызды орын алатындығыпайымдалып, оларға дәстүрлі мәдениеттің ықпалына байланысты өзіндік ерекшеліктері айшықталды;

- Қазақстанның қазіргі жастарының жаңа мәдени қажеттіліктерімен айқындалатын құндылықтары жастық кезеңнің өтпелі сипатына байланысты әрқашан жоғары адами құндылықтарға сәйкес келмеу тиістілігі философиялық-аксиологиялық мағынада тұжырымдалды;

- «дәстүр — модернизация» немесе «ескі — жаңа» дилеммасы үнемі құндылықтық қатынастар деңгейінде қызмет атқаратындығы көрсетіліп, олардың әлеуметтегі ерекше сипаттамасы пайымдалды;

- тұлғаның рухани құндылықтарының қалыптасуында әртүрлі әлеуметтік институттардың, мемлекеттік оқу мекемелерінің бір-бірін толықтыратын бағдарламалық бағыттарының (ғылыми-зерттеу және көркемдік — шығармашылық) қажеттілігі тұжырымдалып, олардың руханилықты қалыптастырудағы анықтаушы рөлі сараланды;

- жастардың дүниетанымының бағдарларының қалыптасу ерекшеліктерін дәлелдеудегі әлеуметтанулық зерттеулердің қорытындыларының маңызы көрсетілді.

Қорғауға ұсынылған негізгі тұжырымдар:

1. Руханилық — адам болмысының ең маңызды қасиеті. Адам көп қырлы тіршілік иесі болғандықтан, руханилық құбылысын өлшеу және толықтай ашып анықтау өте қиынға соғады. Руханилық психикалық, этикалық, эстетикалық, психологиялық, діни формаларында көрініс табады. Сондықтан руханилықты, біздің ойымызша, оны тұтас, жалпы, көпқырлы, синтездеуші құбылыс ретінде қарастыра отырып, анықтама беру дұрыс болады. Бұл жағдайда руханилық адамға қатысты бірқатар ішкі бағынышты құрылымдар мен құбылыстардың жиынтығынан тұратын, көп деңгейлі құбылыс ретінде анықталды.

2. Рухани даму құбылысы адамның дүниетанымының біртұтас, ол барлық адамдар үшін ортақ. Сонымен қатар, адамның рухани бастауының дамуында, жас ерекшелігіне байланысты өз орны мен ерекше заңдылықтары бар. Руханилық ересек және егделік, кәрілік жастағы адамдар үшін негізінен қордалаған білімі мен өмірлік тәжірибесін басқалармен бөліскен кезде қалыптасады, ал жастық кезеңде жеке адамның түсініктері психологиялық, эмоциялық және құндылықтық бағдарларымен астасып көрініс береді.

3. Жастық шақ — адамның рухани қалыптасуының ең оңтайлы және қолайлы кезеңі, өйткені жастық шақ — махаббат, үміт, өзіне деген сенімділік, максималистік көзқарас, шығармашылық қабілеттердің бастауы әрі шыңы ретінде қарастырамыз. Сонымен қатар, жастық кезеңдегі рухани даму екі жақты сипат алады, ішкі жетілмегендік, тәжірибенің жеткіліксіздігі және шамадан тыс эмоционалдылық, үзілді-кесілді пайымдаулар салдарынан рухани құлдырауға да түсу қаупі бар. Жастардың руханилығы ширшық тәрізді дамиды — тікелей балалық кезең психологиясынан бастап, оны стихиялық руханилық деп атауға болады, жасөспірім кезеңдегі қақтығыстар арқылы, шамамен отыз жасқа қарай рухани дамудың жетілген кезеңі деп қарастырылды.

4. Қазақ жастарының рухани дамуында дәстүрлі этика мен мәдениеттің ықпалына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Қазақ философиясының өзегі этикалық сипат басым болғандықтан, дәстүрлі қазақ философиялық ойлардан қазіргі кезеңге дейін өскелең ұрпақты тәрбиелеу мәселелері ерекше орын алады. Қазақ ойшылдары мен жазушыларының адамгершілік өсиеттері, дидактикалық нұсқаулары, көркем шығармалары жаңа ұрпаққа адами қасиеттерді сіңіруге, өткеннің рухани тәжірибесін болашаққа жеткізуге бағытталған. Қазақ философиялық дәстүрінде адамгершілік, әдептілік, жоғары адамгершілік құндылықтарға адалдық сияқты маңызды да бұлжымас қасиеттер тән. Қазақ философиясы — этикалық жоба. Сонымен қатар, әлемге деген (салыстырмалы түрде) жақын арада ғана (посткеңестік кезеңде) ашықтықпен, әлемдік тілдерді және кез-

келген шығармашылық дағдыларды меңгерудің кең мүмкіндіктерімен байланысты ерекшеліктерді атап өтуге болады.

5. Қазіргі қазақстандық жастардың рухани құндылықтары оның жаңа рухани қажеттіліктері мен сұраныстарымен айқындалады. Қазақ философиясының өзегі этикалық сипат басым болғандықтан, дәстүрлі қазақ философиялық ойлардан қазіргі кезеңге дейін өскелең ұрпақтың құндылықтық және дүниетанымдық мәселелері ерекше орын алады. Қазақ ойшылдары мен жазушыларының адамгершілік өсиеттері, дидактикалық нұсқаулары, көркем шығармалары жаңа ұрпаққа адами қасиеттерді сіңіруге, өткеннің рухани тәжірибесін болашаққа жеткізуге бағытталған. Қазақ философиялық дәстүрінде адамгершілік, әдептілік, жоғары адамгершілік құндылықтарға әділеттілік пен адалдық сияқты маңызды да бұлжымас қасиеттер тән. Қазақ философиясы – этикалық жоба. Қазақ ойшылдары этикалық мәселелерді қарастырды, ал Батыс философтары онтология және гносеология мәселелерін аса маңызды орынға шығарды, екі өркениетке жататын мәдениеттердің арасындағы басты айырмашылық осы. Сонымен қатар, әлемге деген (салыстырмалы түрде) жақын арада ғана (посткеңестік кезеңде) ашықтықпен, әлемдік тілдерді және кез-келген шығармашылық дағдыларды меңгерудің кең мүмкіндіктерімен байланысты ерекшеліктерді атап өтуге болады.

6. Қазіргі қазақстандық жастардың рухани құндылықтары оның жаңа рухани қажеттіліктері мен сұраныстарымен айқындалады. Қазақстандық жастар арасындағы басты мәселелердің бірі – жаңа сұраныстар әрқашан жоғары адами құндылықтарға жауап бере алмауы мүмкін. Алайда, жоғарыда келтірілген жағдай жас кезеңнің өтпелі сипатымен байланысты, бұл кезеңде махаббатқа, достыққа, шығармашылыққа деген жоғары рухани ұмтылыстар өмірлік тәжірибенің жетіспеушілігімен, ішкі эмоционалды әлемді басқара алмауымен үйлеседі.

7. «Дәстүр – модернизация» немесе «ескі – жаңа» дилеммасы ескі де, жаңа да тек жағымсыз қырлары ғана болмайтынын түсінумен шешіледі. Жасампаз құндылықтар екі тараптың мазмұнында да бар екенін ескере отырып, мәселе ескіні жаңамен алмастыру емес, екі жақтың да прогрессивті қырларын мазмұндық деігейде біріктіру екенін ұғындырады.

8. Мәдениет мекемелері жастармен жұмыс жасаудағы негізгі әлеуметтік-мәдени институттардың бірі, сонымен қатар олар заманауи және дәстүрлі ақпараттық-ағарту бағдарламаларының рухани-адамгершілік гуманистік әлеуетіне сүйене отырып, тұлғаның рухани, адамгершілік, эстетикалық құндылықтарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Бірақ өскелең ұрпақтың рухани болмысын қалыптастырудың ең маңызды модельдері мәдениет мекемелері мен бұқаралық ақпарат құралдарымен қатар Отбасы және Мектеп. Әлеуметтік тұрғыда отбасылық дәстүрлер мен мектептер өздерінің тәрбиелік бағдарламаларын, адами жақсы қасиеттерді аға буыннан жас ұрпаққа қалдырудың арнасы ретінде әрекет етуге қабілетті және міндетті. Бұл ретте рухани-адамгершілік білім берудің бір-бірін толықтыратын екі моделі – негізгі ғылыми-зерттеу бағыттағы оқу орындары мен оқу бағдарламалары және көркемдік-шығармашылық бағытты ұстанатын оқу орындары мен оқу бағдарламалары.

9. Жастар арасында руханилықты қалыптастырудағы өзекті мәселелер: өмірдің мәнін жоғалту, стресс, қоғамдағы өзгерістер, өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерінің шектеулілігімен астасып жатады. Руханилықтың денсаулыққа, көшбасшылықты дамытуға, мәдени және діни аспектілерге, бағдарламалардың тиімділігіне, әлеуметтік ортаға, жастардың ұқсастығы мен технологиялардың руханилықты

қалыптастырудағы рөліне әсері зор. Солардың негізінде өмірдің мәнін іздеу, стрессті басқару және қақтығыстарды шешу бойынша қолдау бағдарламасын әзірлеуге болады. Орталықтар мен қауымдастықтар құру жастарға тәжірибе алмасуға мүмкіндік береді, ал медитация тәжірибесі мен рухани зерттеулерге қатысу олардың руханилығын дамытуға және ішкі гармонияны табуға ықпал етеді.

Зерттеу жұмысының практикалық құндылығы. Қазіргі қоғамдағы жастардың рухани-адамгершілік бағытының өзгеруімен пайда болған жаңа әлеуметтік нормалар жүйесі мен мемлекеттің қоғамдық қауіпсіздігіне, оның ішінде мәдени және рухани қауіп-қатерлерінің жай-күйін қарастыруы арқылы мүмкін болатын жағдайлардың алдын алуға мүмкіндік беретін танымдық құрал ретінде қолдануға болады. Диссертациялық зерттеу жұмысының қорытындылары мен нәтижелері мемлекеттік органдар, қоғамдық бірлестіктер, тұлғааралық қатынастарды құруда, рухани тәрбие мәселелерін шешуде, талқылау және қабылдауда, оқушылар мен студенттер, білім беру мекемелерінде оқыту және тәрбиелеу үрдісінде пайдалануға мүмкіндік береді.

Диссертациялық зерттеудің идеялары мен қорытындыларын «Әлеуметтік философия» сияқты арнайы курстардың негізі ретінде қолданыс таба алады, ал зерттеу барысында қолданылған материалдарды, идеяларды философия, мәдениеттану, әлеуметтану, саясаттану бағытындағы білім беру бағдарламаларын жүзеге асыру мақсатында пайдалануға болады.

Зерттеу нәтижелерінің сыннан өтуі және жариялануы. Зерттеу жұмысының негізгі ғылыми нәтижелері мен қорытындылары отандық және шетелдік басылымдарда, халықаралық ғылыми-теориялық және тәжірибелік конференцияларда 6 аса ғылыми мақала жарияланды. Оның ішінде Скопус (Scopus) мәліметтер базасында «Philosophical Analysis of the Formation of Spirituality of Modern Kazakhstani Youth: Problems and Prospects» (Pharos Journal of Theology. – Volume 106, Issue 1 - (2025). <https://doi.org/10.46222/pharosjot.106.27>), (квартиль – 2, процентиль – 55) – 1 мақала, халықаралық конференциялар жинағында 2 мақала, ҚР Білім және Ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау комитеті (БҒСБК) ұсынған тізімге енетін журналдарда 4 мақала жарияланды.

Зерттеу жұмысының талқылануы. Диссертация әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Философия және саясаттану факультетінің философия кафедрасының 2025 жылдың 11 ақпанындағы мәжілісінде (№6 хаттама) талқыланып, қорғауға ұсынылды.

Диссертациялық жұмыстың құрылымы мен көлемі. Диссертация құрылымы белгіленген мақсат пен міндеттерге сай құрылды. Диссертацияның құрылымы зерттеу жұмысының мақсаты мен міндеттеріне сай кіріспе, үш негізгі бөлімнен, тоғыз тараудан, қорытынды және пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Жұмыстың жалпы көлемі – 115 бет.